

Anja Dular

Knjigarnarji – člani prostozidarskih lož v 18. stoletju

UDK 061.251:655.4/.5»17«

DULAR Anja, dr., bibliotekarka, muzejska svetnica, Narodni muzej Slovenije, SI-1000 Ljubljana, Prešernova 20, anja.dular@nms.si

Knjigarnarji – člani prostozidarskih lož v 18. stoletju

Zgodovinski časopis, Ljubljana 68/2014 (150), št. 3–4, str. 352–371, cit. 67

1.01 izvorni znanstveni članek: jezik Sn. (En., Sn., En.)

V drugi polovici 18. stoletja sta vse avstrijske dežele zaznamovali dve ideji – razsvetljenstvo in prostozidarstvo. Ker je bil to čas, ko je imela pisana = tiskana beseda monopol pri razširjanju idej, so člani lož potrebovali posrednike – tako tiskarje kot knjigotržce. Ti so bili zadnji člen v verigi in so torej nosili tudi največje tveganje pri razširjanju literature, ki ni bila vedno v skladu z državnimi normami. Po pregledu biografij in knjigotrške ponudbe smo lahko ugotovili, da je bilo v nekaterih mestih kar polovico knjigarnarjev članov lož ali vsaj somišljenikov. Njihovo število v prostozidarskem združenju je majhno, a če pogledamo z druge strani – število knjigarnarjev prostozidarjev je pa veliko.

Glavne besede: prostozidarstvo, knjigotrštvo, 18. stoletje

Avtorski izvleček

UDK 061.251:655.4/.5»17«

DULAR Anja, PhD, Librarian, Museum Councillor, National Museum of Slovenia, SI-1000 Ljubljana, Prešernova 20, anja.dular@nms.si

Booksellers – Members of Masonic Lodges in the 18th Century

Zgodovinski časopis/Historical Review, Ljubljana 68/2014 (150), No. 3–4, pp. 352–371, 67 notes

Language Sn. (En., Sn., En.)

In the second half of the 18th century, two ideas characterised each Austrian land – the Enlightenment and Freemasonry. As we are dealing with a period in which written = printed word had a monopoly on spreading ideas, Freemasons required intermediaries – both printers and booksellers. They were the last link in the chain and were therefore at the highest risk when spreading literature that was not always in compliance with the state norms. By means of a survey of biographies and book trade offer, we were able to establish that in some cities as many as half booksellers were members of Masonic lodges or at least their supporters. Their number in the association was small, whereas on the other hand – we are faced with a large number of booksellers-Freemasons.

Key words: Freemasonry, bookselling, 18th century

Author's Abstract

Uvod

18. stoletje sta v evropskem prostoru zaznamovali dve različni, a med seboj povezani ideji. Razlikovali sta se tako po odnosu do oblasti – posvetne in cerkvene, kot po odnosu obeh struktur do njiju ter tudi po splošno sprejetih družbenih normah do teh dveh novih načinov razmišljanj – razsvetljenstvo in prostožidarstvo. Ker pa je bil to čas, ko je imela pisana oziroma tiskana beseda monopol pri razširjanju informacij, je jasno, kako pomembno vlogo je imelo razširjanje knjig, ki so obravnavale prostožidarske ideje. Knjigotržci po Evropi so bili pomemben člen te verige. Za nekatere vemo, da so bili člani lož, drugi pa so bili lahko le somišljeniki.

V izobraževalnem procesu je bil to čas, ko so namenili večji poudarek naravoslovnim vsebinam, zgodovini in preučevanju narodnih običajev in tako so se uveljavljali tudi nacionalni jeziki manjših narodov. Na verskem področju moramo omeniti spremenjen odnos do pripadnikov drugih veroizpovedi, kar kaže na primer tolerančni patent, ki ga je sprejel avstrijski cesar Jožef II. 13. 10. 1781 in z njim priznal državljansko enakopravnost luteranom, kalvincem in pravoslavcem, naslednje leto pa so dobili podobne pravice tudi Židje. S takimi odredbami je bila zagotovljena večja mobilnost trgovcev, tudi knjigotržcev, v širšem evropskem prostoru.

Prostožidarstvo, ki ima korenine daleč v zgodovini, v 18. stoletju je zajelo tako rekoč vse evropske dežele, je še vedno deloma zavito v tančico skrivnosti. Verjetno je to dejansko eno izmed duhovnih gibanj, kateremu je bilo v preteklosti in tudi v sedanjem trenutku posvečeno toliko razprav kot le redko kateri problematiki. Obenem pa velja opozoriti, da tudi povsem znanstvene teze nimajo enotnega stališča do tematike, eni vidijo v gibanju le pozitivne vrednote, drugi pa so do njega povsem odklonilni.

Ni naš namen, da bi na tem mestu poskušali prodreti do dna skrivnosti prostožidarstva in poiskati korenine gibanja v antiki – npr. elevzinski misteriji, in srednjem veku – Rodoški vitezi, slediti prenosu ideje prek skupnosti na Škotskem in v Angliji do razmaha v Evropi 18. stoletja.¹ Naj za ta zgodovinski okvir povzamem le dejstvo, da nastanek sodobnega prostožidarstva postavljajo v leto 1717, ko je bilo ustanovno zasedanje angleške velike lože v Londonu. Letnica pa za številne zgodovinarje ne pomeni ostre prelomnice, ampak le pomemben dogodek v razvoju združenja, saj so na primer v cehovsko knjigo *Company of freemasons* vpisovali že leta 1620. Ker pa nas na tem mestu zanimajo predvsem knjige o prostožidarstvu in

¹ Binder, Skrivna družba.

način, kako in kdo jih je tiskal, prodajal in s tem širil krog somišljenikov, moramo kot pomembno letnico omeniti prvo tiskano izdajo Constitution Jamesa Andersona leta 1723: *The CONSTITUTION, History, Laws, Charges, Orders, Regulations, and Usages, of the Right Worshipful Fraternity of Accepted Free Masons; collected from their general Records, and their faithful Traditions of many Ages. To be read At the Admission of a NEW Bro., when the Master or Warden shall begin, or order some other Bro. to read as follows, etc. After the word follows Anderson's own version of Masonic history begins with this astonishing statement: Adam, our first Parent, created after the Image of God, the great Architect of the Universe, must have had the Liberal Sciences, particularly Geometry, written on his Heart, etc.*

V prvi polovici 18. stoletja so ustanovili lože v številnih evropskih mestih in deželah – Pariz 1726, Firence 1733, Rusija 1731, Poljska 1735, Hamburg 1737, Mannheim 1735, Köbenhavn 1743.² Sprehodimo se še med pomembnimi imeni v vrstah prostozidarjev 18. stoletja – Anglija in Škotska – Isaac Newton, Walter Scott, Horatio Nelson, Francija – Charles de Secondat baron de Montesquieu, Denis Diderot, Jean Baptiste le Rond d'Alembert, Pierre Beaumarchais, Voltaire, Victor de Riqueti marquis de Mirabeau; Nemčija – Gotthold Ephraim Lessing, Johann Wolfgang Goethe; Avstrija – Joseph Hayden, Wolfgang Amadeus Mozart.

Prostozidarstvo 18. stoletja se zdi precej zagonetno, polno misterijev in skrivnosti, če pa odmislimo vse dvomljive elemente, ostane preprosta resnica, to je družba razmišljajočih, ki prinaša nekaj novega v intelektualno klimo in razvoj evropske misli. Združuje plemstvo in inteligenco.³ Vendar so obstajale razlike glede odnosa pri sprejemanju ljudi brez plemiškega porekla v ložo. O tem pričajo sezname članov lož, ki so bili objavljeni v literaturi. Splošno prevladujoče mnenje je, da je prostozidarstvo rezervirano za višje družbene sloje, za inteligenco, odprto pa je tudi za novo meščanstvo, ki ga predstavljajo tudi predstavniki takih poklicev, kot so tiskarji, najbolj znan med njimi je prav gotovo Benjamin Franklin.⁴ Literatura rada navaja imena znamenitih skladateljev, saj je imela glasba pomembno vlogo v obredju lož. Člani so bili številni višji vojaški oficirji, cerkveni dostojanstveniki. Njihovo članstvo v prostozidarskem gibanju v 18. stoletju sicer ni bilo v skladu s papeškimi predpisi. A je za celotno Avstrijo znan podatek, da je bilo v ložah okoli 5 % duhovnikov, na Hrvaškem celo več kot 15 %.⁵

Trgovci so bili le redko člani lož, a knjigotržci, ki se sicer ukvarjajo s prodajo, a njihov prodajni artikel je povezan z intelektualnim delom, so tu izjema. Ne nazadnje je to povezano tudi s posebnimi predpisi, ki so določali izobrazbo in znanja za tiste, ki so želeli trgovati s knjigami. Predpis *Ordnung für Buchhändler in den kaiserl. königl. Erblanden*, ki ga je dvorna pisarna Marije Terezije objavila 28. marca 1772, namreč v 5. členu izrecno zahteva, da morajo knjigotržci poznati literaturo, ki jo prodajajo, opraviti pa morajo tudi izpit na eni izmed univerz in o tem

² Fay, La Franc-Maconnerie, str. 97.

³ Fay, La Franc-Maconnerie, str. 200–205.

⁴ Fay, La Franc-Maconnerie, str. 98.

⁵ Mužič, Masonstvo u Hrvata, str. 118.

predložiti pisno potrdilo.⁶ Torej lahko glede na zahtevano izobrazbo knjigarne v 18. stoletju štejejo k intelektualcem.

Ne nazadnje pa je njihov odnos do prostozidarstva, ali bolj obratno, odnos prostozidarjev do knjigotržcev v soodvisnosti. 18. stoletje je namreč čas, ko tiskana beseda skoraj nima konkurence pri razširjanju informacij. Morda lahko le v sočasnem gledališču vidimo nekaj možnosti za razširjanje novih tudi prostozidarskih idej. Zato so bili gledališki repertoarji in igre prav tako kot knjige predmet obravnave cenzorjev. Vendar kot ugotavljajo raziskovalci zgodovine gledališč v drugi polovici 18. stoletja, v igrah niso dopustili izražati ničesar proti in tudi ne za prostozidarstvo. Gledališke skupine so potovale po Evropi in uprizarjale dela, prežeta z novimi filozofskimi idejami. Tako je Emanuel Schikaneder, avtor libreta Mozartove Čarobne piščali, nastopal v južni Nemčiji (Nürnberg), Avstriji (Celovec, Linz, Salzburg) in na Kranjskem (Ljubljana). Na njegovem repertoarju so bila tudi dela Goetheja, Voltaira, Beaumarchaisa, Diderota, Rousseauja.⁷ Zanimivo pa je, da so si igralske skupine prav prek predstavnikov prostozidarskih lož zagotovile nastope v tem ali onem mestu. Na primer Johann Friedel, sicer znan prostozidar, član dunajske lože Zur Beständigkeit, ne bi mogel nastopati v Celovcu leta 1786, če mu tega ne bi omogočil grof Christalnigg, intendant celovškega deželnega stanovskega gledališča in član dunajske lože Zur gekrönten Hoffnung. Prav tako je tudi Friedlovo gostovanje v Ljubljani spremljalo poročilo po vsej verjetnosti izpod peresa prostozidarja.⁸

Evropska knjigotrška ponudba v 18. stoletju

Raziskave srednjeevropske knjigotrške ponudbe v 18. stoletju, ki temeljijo predvsem na analizah ohranjenih knjigotrških katalogov in objavljenih delovnih načrtih založb oz. knjigotrških firm, jasno kažejo, da so knjigarne sledili novim družbenim trendom. Prodajali so literaturo, namenjeno za izobraževanje preprostega ljudstva. Za ta sloj prebivalstva so tiskali verske knjige in čitanke, pa koledarje in pratike v velikih nakladah, vendar so te prišle do bralcev pogosto le zato, ker so jih mednje razdelili plemiči. Znan je podatek iz Poljske, kjer je tako prišlo do bralcev tudi do 3000 izvodov letno.⁹ Sicer pa so knjigotržci poleg leposlovja, učbenikov in slovnice za razne evropske jezike – v srednji Evropi se tedaj poveča zanimanje za angleščino, pogosto pa je omenjena tudi holandsčina, opisov daljnih in bližnjih krajev, ponujali številne knjige s področja naravoslovja in tehnike. Raziskovalci največkrat ob obravnavah knjigotrštva v 18. stoletju, če hočejo poudariti pestrost ponudbe in novosti na tržiščih, omenjajo Voltairova dela. Po raznih deželah Evrope so jih prodajali ali v izvorniku ali v prevodih, čeprav so bila na seznamih »Libri

⁶ Junker, *Zum Buchwesen in Österreich*, str. 89; Grabovszki, *Der Buchhändler als Rechtssubjekt*, str. 154–156.

⁷ Ludvik, *Nemško gledališče*, str. 31, 61, 91.

⁸ Ludvik, *Nemško gledališče*, str. 110–111.

⁹ Wittmann, *Buchdruck und Lektüre*, str. 20–21.

prohibiti«. Do takih zaključkov so prišli raziskovalci za Madžarsko,¹⁰ Češko,¹¹ Nemčijo, Slovenijo,¹² Poljsko. Pregled novejšje strokovne literature o tej problematiki, ki obravnava avstrijske dežele, je nedavno objavil Johannes Frimmel.¹³

V Italiji so nadzor tiska izvajale državne ustanove, lokalna oblast in cerkev. Šele v šestdesetih letih 18. stoletja pride do reforme in nato nekoliko večje svobode.¹⁴ Na policah knjigarn so bile tedaj leposlovne in filozofske knjige, ki so širile razsvetljenjske ideje, omenjajo pa tudi dela nekaterih prostozidarjev in zopet Voltaira.¹⁵

Knjigarnarji – prostozidarji

V 18. stoletju se je zelo razmahnilo knjigotrštvo. To je vsekakor povezano z večjim številom bralcev, ki so prihajali iz vrst profesorjev, duhovščine, uslužbencev, oficirjev, učiteljev, zdravnikov, advokatov, študentov pa tudi trgovcev, obrtnikov, bankirjev in tovarnarjev.¹⁶ S tem je povezano večje število knjigarn. Ocenjujejo, da je bilo leta 1700 v srednji Evropi le okoli 500 knjigarn, med katerimi so bile številne majhne. V teku stoletja pa je njihovo število naraslo, tako je bilo samo na Dunaju leta 1780 21 knjigarn in pet antikvariatov.¹⁷ Med leti 1780 in 1791 pa je na novo začelo delovati kar 32 tiskarn, a nekatere so delale le kratek čas.¹⁸ Za primerjavo naj navedemo, da je bila v Ljubljani leta 1700 ena tiskarna, ob njej knjigarna, s prodajo knjig pa sta se občasno ukvarjala še dva knjigoveza, leta 1780 sočasno delujejo štiri knjigarne, 1782 pa sedem.¹⁹ Velik porast števila trgovcev s knjigami je nedvomno povezan z večjim krogom bralcev, razlika med letoma 1780 in 1782 pa je povezana s tolerančnim patentom in torej večjo mobilnostjo trgovcev.

V literaturi je le malo objavljenih popolnih seznamov članov lož, največkrat se omenjajo le vidni ustvarjalci na področju umetnosti in znanosti, kamor knjigotržci vsekakor ne sodijo. Tako sem bila pri iskanju informacij o pripadnosti prostozidarskemu gibanju omejena na objavljene biografske podatke o posameznih knjigarnarjih in seznam nikakor ni popoln. Drug element, po katerem lahko predpostavljamo, da so bili somišljeniki ali člani gibanja, predstavlja njihova knjigotrška ponudba. Z veliko gotovostjo lahko trdimo, da je bil član lože knjigotržec, ki je prodajal ali bil izdajatelj velikega števila knjig, namenjenih prostozidarjem. Ker pa so bili po svoji osnovni dejavnosti kljub vsemu trgovci, obstaja zadržek, kajti lahko bi bil vodilo za tako ponudbo dobiček, ki so ga knjige s pridihom »prepovedanega« vsekakor prinašale.

¹⁰ Ecsedy, *A könyvnyomtatás Magyarországon*, str. 321–337.

¹¹ Köllner, *Buchwesen in Prag*.

¹² Dular, *Živeti od knjig*, str. 141–223.

¹³ Frimmel, *History of Books*, str. 227–244.

¹⁴ Frajese, *Regolamentazione e controllo*, str. 720–724.

¹⁵ Waquet, *Les publications par souscription dans l'Italie*, str. 955–967; Braida: *Il commercio delle idee*.

¹⁶ Vocelka, *Glanz und Untergang der höfischen Welt*, str. 247–255.

¹⁷ Vocelka, *Glanz und Untergang der höfischen Welt*, str. 253.

¹⁸ Durstmüller, *500 Jahre Druck in Österreich*, str. 199.

¹⁹ Dular, *Živeti od knjig*, str. 225.

Dunaj

Največ podatkov o knjigarjih, članih ali vsaj somišljenikih prostozidarjev v 18. stoletju imamo za mesto Dunaj. Deloma je to tudi posledica raziskanosti, saj sem se lahko oprla na pregled, ki sta ga objavila Peter R. Frank in Johannes Frimmel.²⁰

Aurel Marquis Mansi je med letoma 1762 in 1787 vodil Hausdruckerei für das k.k. private Lotto-Amt. Ohranjen je podatek, da je bil leta 1782 član dunajske lože Loge zur Gekrönten Hoffnung. Rudolf Gräffer (1734–1817) in njegov mlajši brat August Samuel Gräffer sta prišla na Dunaj iz Saške in delovala kot knjigotržca, antikvarja in založnika. Na policah obeh knjigarn so bila poleg nemških in latinskih tudi številna dela francoskih, italijanskih, španskih in angleških avtorjev. Bila sta prostozidarja prav tako kot Rudolfov sodelavec in naslednik Blumauer ter tesni sodelavec Wappler. O njunem sodelovanju s predstavniki različnih lož je obširno pisala Gabriele Marek. Predpostavlja namreč, da je bilo na Dunaju moč hitro spoznati, da brez sodelovanja s prostozidarji za knjigarnarje ni uspeha.²¹ Enako je ravnal tudi Joseph Hraschanzky, ki je prišel na Dunaj iz Brna. Bil je aktiven član združenja, sodeloval je v različnih dunajskih ložah in s pomembnimi ustvarjalci, kot sta bila Haydn in Mozart. Kot založnik je poskrbel, da je prišlo med bralce več del o prostozidarstvu, pri nekaterih anonimnih publikacijah mu pripisujejo celo avtorstvo.²²

Aloys Blumauer (1755–1798), antikvar in knjigotržec, po prepričanju razsvetljenec in prostozidar, je na Dunaju pripravil več dražb dragocenih starih knjig. Značilno je, da je zanje izdajal kataloge v francoskem jeziku in tako poudarjal svojo vpetost v širši evropski prostor – npr. *Catalogue Raisonné des Livres du XV Siecle, et de Premiers Editions, qui se trouvent chez A. Blumauer, Libraire à Vienne* (Vienne 1796) in *Nouveau catalogue raisonné des livres rares et pretieux, qui se trouvent chez A. Blumauer, libraire à Vienne en Autriche* (1797). Iz Leipziga je prišel na Dunaj knjigarnar Christian Friederich Wappler (1741–1807). Njegova knjigarna je bila zelo dobro založena z deli s področja naravoslovja.²³ Tako ne preseneča dejstvo, da se je prav nanj obrnil s knjižnimi naročili na Kranjskem živeči baron Žiga Zois. Za obdobje med leti 1790 in 1804 so o njunih stikih ohranjena številna pisma.²⁴ Ne gre pa prezreti dejstva, da sta oba pripadala prostozidarskemu gibanju. Wappler je imel izpostavo tudi v Linzu. Med njegovimi pomembnimi založniškimi dejanji omenimo *Journal für Freymaurer*, med leti 1784 in 1786/87 je izdal 12 zvezkov.²⁵ Wapplerjev družabnik je bil na Poljskem v Vroclavu rojeni Carl Ferdinand Beck, ki je sicer deloval tudi v več bavarskih mestih.²⁶

²⁰ Frank - Frimmel, Buchwesen in Wien. Kjer posebej ni navedeno, so podatki za dunajske knjigarnarje iz omenjene publikacije.

²¹ Marek, Die Gräffer'schen Buchhandlungen, str. 58–62.

²² Buchberger, Hraschanzky, str. 18.

²³ Durstmüller, 500 Jahre Druck in Österreich, str. 253.

²⁴ Faganel, Zoisovi rokopisi.

²⁵ Henke - Winkler, Geschichte des Buchhandels in Linz., str. 200 ss.

²⁶ Festschrift Verlage C. Beck.

Ignaz Alberti (1760–1794) je pet let vodil eno izmed dunajskih tiskarn, bil je Mozartov prijatelj in član lože Zur neugekrönten Hoffnung. Tiskal je med drugim tudi libreto Čarobne piščali (*Zauberflöte*), na naslovnici prve izdaje (1791) je upodobljenih več prostozidarskih simbolov, v kasnejših pa so ta list izpustili. Sicer pa je imel tudi knjigarno, v kateri je bilo moč kupiti številne prevode angleške, francoske, italijanske in španske literature, serijske publikacije in časopise. Med dunajskimi knjigarnarji prostozidarji, ki so delovali v zadnjih desetletjih 18. stoletja, omenimo še Franza Chritiana Ziercha (1745–1790), ki je bil sicer rojen v Györu na Madžarskem.

Joseph Kurzböck je vodil drugo največjo tiskarno na Dunaju, bil je tudi založnik in knjigarnar. Tu so tiskali knjige v slovanskih in drugih vzhodnoevropskih jezikih, pa tudi v arabščini, kar je posledica sodelovanja z Orientalno akademijo (*Orientalische Akademie*).²⁷ Od Josepha Kurzböcka je leta 1792 prevzel tiskarno Stefan Novaković (?–1823). Po narodnosti je bil Srb, rojen v Osijeku na Hrvaškem. V Pesti je študiral filozofijo in pravo. Nato je opravljal v Slavoniji več različnih uradniških služb, tudi v povezavi s pravoslavno uniatsko cerkvijo. Vsaj od leta 1785 je bil član prostozidarske lože *Vegilantia* v Osijeku. Kaj ga je spodbudilo, da je leta 1792 na Dunaju začel delovati kot tiskar, ni znano. Vsekakor pa je imel velike ambicije na tem področju. V razmeroma kratkem obdobju je izdal 64 knjig v srbskem jeziku in sedem v romunščini, pa dva časopisa, *Slaveno-serbskija vedomosti* (1793–1794) je tudi urejal. Vzroki za njegov relativno hiter umik iz tiskarstva so verjetno predvsem ekonomski, kupna moč Srbov ni bila dovolj velika, da bi lahko sledili njegovim ambicijam.²⁸ Poleg omenjenih je treba med dunajskimi knjigarnarji 18. stoletja imenovati še nekatera imena. Josef Winkler (1729–1792) je delal med leti 1767 in 1792 v univerzitetni knjigarni, bil je tudi antikvar. Zanimal se je za alkimijo, kar je značilno za gibanje rozenkreuzerjev, ki mu je pripadal. Več knjigotržcev je sodelovalo s švicarsko družbo *Société typographique de Neuchâtel* (1769–1789). Jean Jacques Gay, August Sammuël Gräffer, Charles Grandmesnil, Friedrich August Hartmann, Johann David Hoerling in Johan (Jean) Mangot so po tej poti za kupce na Dunaju in v drugih avstrijskih mestih pridobili številne prepovedane publikacije, med njimi verjetno tudi take, ki so bile namenjene prostozidarjem. Zanimivo je, da imajo prav vsi naštetih dunajski knjigotržci, ki so sodelovali z neuchatelsko družbo, korenine v drugih delih Evrope. Več raziskav je pokazalo, da je prav po tej poti prihajala prepovedana literatura tudi v številna nemška mesta, npr. Gotha, München, Frankfurt, Dresden, Berlin, Hamburg.²⁹ Trenutno poteka evropski projekt *Mapping the Trade of the Société Typographique de Neuchâtel*, ki ga vodi profesor Simon Burrows z Univerze v Leedsu, in središče zanimanja je prav povezava knjigarnarjev iz raznih evropskih mest in prodaja nekdanje sporne literature,³⁰ žal za zdaj sodelujejo predvsem raziskovalci iz zahodne Evrope, tako niti Dunaj še ni na zemljevidu.

²⁷ Roper, *The Vienna Arabic Psalter*, str. 85.

²⁸ Olar & Čurčić, *Bečki štampar Stefan Novaković*, str. 51–66. Kostić, *Serbische Freimaurer*, str. 151.

²⁹ Haug, »In Frankreich nach Erscheinen verboten«, str. 231.

³⁰ <http://chop.leeds.ac.uk/stn/>

Koroška

Na Koroškem je v 18. stoletju prostozidarstvo cvetelo, ne nazadnje zato, ker se je v Celovcu naselila nadvojvodinja Maria Ana. Sprejemala in prijateljevala je s pomembnimi člani dunajske lože kot Johann Polikarp Graf Christalnigg, Reichsgraf von Enzenberg.³¹

Leta 1783 sta grof Max Thadäus Graf von Egger in Michael Durdon ustanovila ložo *Zur wohlthätigen Marianna*. Član celovške lože je bil tudi Ignac Alojz pl. Kleinmayr.³² Bil je predstavnik znane tiskarske in knjigotrške družine, ki je delala v Celovcu vse od sredine 17. stoletja. Bil je eden od najvidnejših koroških predstavnikov razsvetljenstva, svoje poglede na svet je predstavil v publikaciji *Ein Hundert und fünfzig gesammelte Wahrheiten für alle Stände der Menschen*, kraja izdaje sta dva – Celovec in Ljubljana. Kleinmayr je bil pomemben kot založnik avtorjev – prostozidarjev, tako je pri njem leta 1783 izšlo delo znanega avstrijskega misleca – prostozidarja Johann Baptist Alxinger – *Numa Pompilius* in 1788 še Alxingerjeva zbrana dela *Sammtliche Gedichte*. Zanimiva je Kleinmayrjeva pobuda iz leta 1780, ko je skupaj s tiskarjema Johannom Ferdinandom Edlerjem von Schönfeldom (Praga) in Josefom Neumannom (Brno) izdelal ponudbo za izdajo jožefinskih zakonov – *Josephs des Zweyten römischen Kaisers Geseze und verfassungen im Justizfache für Böhemen, Mähren, Schlessien, Oesterreich ob und unter der Enns, Steyermark, Kärnten, Krain, Görz, Gradiska, Triest, Tyrol und die Vorlande* (izšlo 1786 – Kleinmayr Klagenfurt, Laibach). Ne smemo prezreti dejstva, da so bili vsi trije sodelavci, sicer v različnih delih monarhije, a družila jih je pripadnost prostozidarski ideji.³³

Nadalje moramo v Celovcu omeniti knjigarnarja Carla Friedericha Walliserja. O njegovi življenjski in poklicni poti do leta 1780 ni dosti znanega. O njegovi knjigotrški ponudbi lahko govorimo na podlagi dveh ohranjenih katalogov, in sicer iz let 1782 in 1787. Izbor ponujene literature kaže odprtost novim idejam in miselnim tokovom 18. stoletja. Zastopano je leposlovje, naravoslovne (Linné, Buffon), tehniške znanosti, glasbena dela (Haydn, Händel, Mozart).³⁴ V ohranjenem knjigotrškem katalogu iz leta 1787 – *Fortgesetzte Verzeichniß derjenigen neuen Bücher, welche bey Carl Friedrich Walliser Buchhändlern in Klagenfurt zu haben sind* so predstavljene po vsebini zelo aktualne knjige. Opozoriti moramo, da ima kar na dveh straneh dela, povezana s prostozidarstvom.³⁵ Ob Walliserju v Celovcu leta 1782 srečamo Viljema Henrika Korna, skupaj sta izdala knjigotrški katalog in nekaj drugih publikacij – v impresumu sta omenjeni dve mesti – Celovec in Ljubljana. Korn je imel namreč od leta 1782 naprej knjigarno v Ljubljani.

³¹ Liegl, Der Klagenfurter Buchhandel, str. 110.

³² Newole, Die Offizin Kleinmayr in Klagenfurt str. 513–514.

³³ Liegl, Der Klagenfurter Buchhandel, str. 84.

³⁴ Liegl, Der Klagenfurter Buchhandel, str. 94–100.

³⁵ Nussbaumer, Geistes Kärnten, str. 263.

Kranjska

Leta 1782 je odprl v Ljubljani podružnico celovškega podjetja Alojz Ignac Kleinmayr. Knjige,³⁶ ki jih je prek oglasov ponujal v časniku *Laibacher Zeitung*, knjige, ki so bile tiskane na Dunaju, v Benetkah, Budi, Mantovi, Hamburgu, Leipzigu, Berlinu, Vroclavu, Regensburgu, Frankfurtu, Münchnu, Sankt Peterburgu in Celovcu. Večina je bila v nemščini, vmes so bili tudi prevodi iz drugih jezikov, nekaj v slovenščini in italijanska dramska besedila. Prodajal je dela, povezana s cerkvenim življenjem, ekonomijo, praktične priročnike s področja medicine in leposlovje. Med zanimivimi naslovi lahko naštejemo polemične spise, kot *Ist die Kirche in dem Staate, oder der Staat in der Kirche?*; *Gschaidler (von) Kann der Kaiser Bischöfe absetzen?*³⁷ ali *Was würde Christus thun, wenn er wieder auf die Welt käme? Weh dir Jerusalem!*³⁸

Med leposlovjem je največ odrskih del, in sicer tragedije, veseloigre in igre s petjem (npr. *Hamlet, Prinz von Dänemark, ein Trauersp.*; *Die gute Tochter, ein Lustspiel in 5 Aufzügen*; *Die Gottesgelehrte Frau, ein Lustspiel*; *Der Faßbinder, ein Singspiel in einem Aufzuge*).³⁹ Prozna dela so brali v obliki zgodb in anekdot (*Lichtwerns (M. G.) Fabeln; Anekdoten zu Pombals Leben, nebst Nachrichten von der Regierung Jos. Emanuels, letzt vestorbenen Königs in Portugal, und dem Schicksale der Jesuiten in dortigem Reiche*).⁴⁰ Med pomembnimi ustvarjalci, katerih dela je prodajal Kleinmayr v Ljubljani, moramo omeniti Shakespeara,⁴¹ Voltaira (*Kandide, oder die beste Welt, Histoire de Charles XII.*)⁴² in Rousseauja (*Karl von Burgheim und Emile von Rosenau*).⁴³ Zanimivo je, da je Kleinmayr v Ljubljani izposojal in prodajal tudi knjigo prostozidarja Karla von Eckartshausena *Die Tiger von Bengalen* (Brno 1789).

Tesno je sodeloval tudi z Antonom Tomažem Linhartom. Leta 1790 je natisnil njegovo priredbo Beaumarchaiseve komedije Figarova svatba – *Ta vesseli dan, ali Matizhek se sheni*. O Linhartovem članstvu v loži ni dokazov. Glede na relativno dobro ohranjeno dokumentacijo je možno trditi, da ni bil prostozidar. Vsekakor pa je bil svobodomiseln in je imel tesne stike tako z ljubljanskimi kot z dunajskimi člani lož.⁴⁴

³⁶ Kleinmayrjeva ljubljanska ponudba je podrobno predstavljena v Dular, *Živeti od knjig*, str. 174–193.

³⁷ Naslove navajam, kot so zapisani v virih! *Laibacher Zeitung - Wöchentliches Kundschaftsblatt oder Anhang zu Nro. 10 in 11, 14, 15, 17, 1784.*

³⁸ *Laibacher Zeitung - Wöchentliches Kundschaftsblatt oder Anhang zu Nro. 9, 13 in 14, 1784.*

³⁹ *Laibacher Zeitung - Wöchentliches Kundschaftsblatt oder Anhang zu Nro. 1, 3, 9, 13, 14, 15, 16, 17, 33, 39 in 40, 1784.*

⁴⁰ *Laibacher Zeitung - Wöchentliches Kundschaftsblatt oder Anhang zu Nro. 1, 15, 16 in 17, 1784.*

⁴¹ *Laibacher Zeitung - Wöchentliches Kundschaftsblatt oder Anhang zu Nro. 16.*

⁴² *Laibacher Zeitung št. 29 (9. 7.) 1790 in Laibacher Zeitung - Wöchentliches Kundschaftsblatt oder Anhang zu Nro. 25 in 26, 1784.*

⁴³ *Laibacher Zeitung - Wöchentliches Kundschaftsblatt oder Anhang zu Nro. 15, 16 in 40, 1784.*

⁴⁴ Košir, *Prostozidarstvo v habsburški monarhiji*, str. 63 in Košir - Vodopivec, *O prostozidarstvu in prostozidarjih na Slovenskem*, str. 271.

Drug pomemben ljubljanski knjigotržec je bil Viljem Henrik Korn. Rojen je bil v Maastrichtu na Nizozemskem, leta 1754 je bil krščen v takojšnji protestantski cerkvi, njegov oče je bil upokojeni poročnik Christoph Heinrich Korn iz Stuttgarta, mati pa Catharina Dorothea Korn, rojena Duvernoi, iz Montbeliarda v severovzhodni Franciji. Kje se je šolal, ne vemo. Prav tako ni znan čas njegovega prihoda v Ljubljano, vsekakor pa se to ni moglo zgoditi pred tolerančnim patentom, ki je bil izdan leta 1781. Naslednje leto, torej 1782, pa je v Ljubljani že prodajal knjige. Sprva je sodeloval s celovškim knjigarjem Carlom Friderichom Walliserjem, ki je v koroški prestolnici odprl knjigarno leta 1780. V celovškem deželni muzeju hranijo katalog, ki sta ga izdala skupaj Walliser in Korn, tako da so bile iste knjige naprodaj v obeh deželnih prestolnicah (*Zweyte Fortsetzung des Verzeichniß von Büchern, der Buchhändler Walliser und Korn welche in den Märkten Klagenfurt und Laybach bey Ihnen zu haben sind. Klagenfurt, Kleinmayr 1782*).

Novembra 1783 pa je Korn izdal svoj prvi samostojni ljubljanski knjigotrški katalog: *Verzeichniß derjenigen Büchern, welche bey Willhelm Heinrich Korn, Buchhändler in Laibach um die billigste Preise zu bekommen sind. Laibach, gedruckt mit Kleinmayrischen Schriften. 1783*. Kupcem se je predstavil v prijaznem uvodnem nagovoru, kjer jim poleg knjig, ki so na seznamu, ponuja tudi posredništvo pri nakupih in naročilih drugih publikacij.⁴⁵ V naslednjih dveh desetletjih je izdal še več knjigotrških katalogov, ki jih je zastonj delil strankam.⁴⁶ Ohranjeni so sezname za leta 1785, 1787, 1788, 1789, 1790 in 1797. Kupce je seznanjal z novitetami svoje knjigarne, ki jo je imel sprva v hiši št. 185 (danes Mestni trg 7), nato pa v št. 180 (danes Mestni trg 12) na Trgu v Ljubljani,⁴⁷ tudi z oglasi v ljubljanskem časniku *Laibacher Zeitung*.

Podrobna analiza celotne Kornove knjigotrške ponudbe je bila objavljena na drugem mestu,⁴⁸ tako naj se tu osredotočimo na literaturo, namenjeno prostoziidarjem. Že v prvem katalogu je ponujal tudi literaturo o prostoziidarjih, v nadaljnjih zvezkih pa je temu gibanju posvečenih vedno več del. Ker je Korn tesno sodeloval s knjigotržcema Ignacem Alojzem Kleinmayrjem in Carlom Friederichom Walliserjem,⁴⁹ ki sta bila člana lože, lahko predpostavljamo, da je bil v gibanje vključen ali pa je bil somišljenik že v 18. stoletju, čeprav so ohranjeni dokumenti o tem šele iz obdobja Ilirskih provinc.⁵⁰

Korn je že v svojem prvem ljubljanskem katalogu 1783 ponujal *Apologie des Ordens der Freymarer*, 1 fl. 39 kr. in med muzikalijami – *Liederbuch (vollständiges) der Freymarer*, 4, 4 fl. V nadaljnjih letih število knjig, namenjenih prostoziidarjem,

⁴⁵ Nachricht. Ich lege nicht allein ein Verzeichniß meines Büchersortiments einem verehrenden Publico vor Augen, sondern erbitte mir auch in vorkommenden Fällen, Bestellungen in allen Gattungen von Büchern. Ich rechne es mit zu einem Vergnügen, die Befehle aller Bücherfreunde mit Genauigkeit, und möglichster Eile zu vollziehen. Laibach im November 1783. Willh. Heinr. Korn.

⁴⁶ Oglas, privezan k *Laibacher Zeitung* Nro. 36, 1784.

⁴⁷ *Laibacher Zeitung* - Wöchentliches Kundschaftsblatt oder Anhang zu Nro. 42, 1784.

⁴⁸ Dular, *Živeti od knjig*, str. 194–223.

⁴⁹ Nussbaumer, *Geistes Kärnten*, str. 263.

⁵⁰ Zwitter, *Nov seznam frankofilov*, str. 48–50.

narašča, leta 1785 je imel še vedno na zalogi *Apologie des Ordens der Freymarer*, a je bila nekoliko cenejša – 1 fl., dodatno pa je ponujal naslednja dela – *Abrahamsohn Deklamationen, und Reden über Maurer Pflichten und bey Feyerlichkeiten*, 1 fl. 45 kr.; *Freymaurerregeln* 15 kr.; *Begebenheiten eines Freymaurers, beschreiben von selbst*, 2 Theil., Frankfurt, 1769, 1 fl. 15 kr.; *Mosser von Geduldung der Freymaurei*, 15 kr. V katalogu iz leta 1787 je le delo *Ekartshausen (von) über Religion, Freydenkerey, und Aufklärung* 51 kr., leta 1788 je zopet več naslovov: *Freymarer Begeb. Anti-Saint-Nicaise etwas für Freymauerer und die es nicht sind*, 2 Bd., 3 fl.; *Freymarer Begeb – Originalschriften des Illuminatenor- welche bei dem gewesenen Regierungsrath Zwack durch voerenommene Hausvisitation vorgefunden worden, aufhochsten Befehl bekannt gemacht*, 1 fl. 30 kr.; *Freymarer Begeb System und Folgen des Illuminatenordens*, 51 kr.; *Begebenheiten (wahrhafte) einiger Brüder Freymauerer*. 24 kr. Leta 1790 pa so lahko kupili naslednja dela: *Freimauerschriften. Briefe die Freimauerei betreffend*, 3 th., 2 fl 24 kr.; *Liederbuch (vollständiges) der Freimauerer in 2 Büchewr*, 3 fl.; *Starke Erweise aus eigenen Schriften der hochheiligen Ordensgold u. Rosenkreuzer* 45 kr. Seznam vsekakor ni popoln, saj smo izbrali le dela, kjer je že iz naslovov jasno opredeljeno, da so dela namenjena prostozidarjem.

Prav tako kot Kleinmayr je tudi Korn sodeloval z Antonom Tomažem Linhartom. Bil je založnik drugega dela zgodovinskega pregleda – *Von der ersten Anpflanzung der krainischen Slaven bis auf ihre Unterjochung durch die Franken*, ki je izšel leta 1791. Po vsebini je bil ta zvezek zanimiv za širši srednjeevropski prostor. Tako lahko pripišemo sodelovanju med dvema knjigotrčcema prostozidarjema – Kornom in Ernstom Christophom Grattenauerjem (1744–1815) iz Nürnberga, da so knjigo prodajali tudi v južni Nemčiji. V literaturi se je pojavila celo teza, da naj bi bilo delo leta 1796 v Nürnbergu ponatisnjeno,⁵¹ a Grattenauer ni bil tiskar, pač pa pomemben založnik in knjigarnar. Tako imamo pred seboj ljubljansko izdajo s spremenjeno naslovnico, kjer piše, da so knjigo prevzeli v komisijsko prodajo (*in Commission*) leta 1796. Tako sodelovanje med evropskimi knjigarnarji je bilo v 18. stoletju običajno. Če bi bila knjiga v Nemčiji res ponovno natisnjena, torej bi bila to nova izdaja, bi bila izpuščena vsaj imena prednaročnikov na prvi in drugi del knjige, kjer so navedeni sami Kranjci.

Češka

Več povezav s češkimi in moravskimi kraji smo že omenili, saj so bili, kot rečeno, knjigarnarji med trgovci najbolj povezani med seboj, pogosto so pridobivali izobrazbo v večjih središčih in nato ustanavljali podružnice v Pragi, Brnu in drugod. Tako je bil Johann Nepomuk Ferdinand Schönfeld lastnik največje praške knjigarne. Ob njej je delovala tudi tiskarna. Izdajal je knjige, precej v češčini, in časopise.⁵²

⁵¹ Grdina, Linhart, str. 209–218.

⁵² Köllner, Buchwesen in Prag, str. 32–34.

Sodeloval je z drugimi pomembnimi praškimi knjigotržci – na primer Johannom Gottfriedom Calvejem.⁵³ Iz Frankfurta na Majni je prišel na Češko Wolfgang Gerle. Njegova knjigarna v Pragi je bila bogato založena s sodobno znanstveno literaturo predvsem iz naravoslovnih znanosti, ponujal je veliko francoskih knjig in del francoskih avtorjev. Omenjajo, da mu je uspelo prodati na Češkem kar 16 originalnih izdaj in 24 ponatisov slavne Francoske enciklopedije. Znani so podatki, da je bil član prostozidarske lože.⁵⁴ Pripadnik gibanja je bil tudi knjigarnar Josef Neumann iz Brna, ki smo ga sicer že omenili kot Kleinmayrjevega sodelavca.⁵⁵

Zgornja Avstrija

V Linzu je bilo v drugi polovici 18. stoletja, med drugim tudi Trarttnerjeva podružnica, a kljub vsemu se jim je leta 1782 pridružil še prostozidar Christian Friederich Wappler in bil nato zelo uspešen tudi v tej deželi.⁵⁶

Madžarska, Slovaška in Hrvaška

Judit Ecsedy je poudarila, da se razsvetljenske ideje zrcalijo v asortimaju, ki so ga ponujali madžarski knjigarnarji 18. stoletja. Tako našteva, da sta Anton Johann in Alois Doll v obširnem popisu knjig – *Verzeichniss der Bücher aus allen Theilen der Wissenschaften* prodajala knjige tudi s področij, kot so kemija, gradbeništvo, molitveniki, kuharske knjige, slovarji, medicina, gospodarstvo. Johann Georg Weingand je imel v ponudbi podobne teme, dodatno še pravo, fiziko in matematiko ter jezikovne priročnike za angleščino, holandsščino, francoščino in italijanščino. V zadnjih dveh desetletjih 18. stoletja so prodajali leposlovje raznih evropskih narodov, tudi Voltairovo avtobiografijo v nemščini, ki je izšla istega leta – 1791 v Berlinu.⁵⁷ Leta 1796 je prodal Stefan Novaković svojo tiskarno – črkovni material in privilegije za tisk v cirilici univerzitetni knjigarni v Pesti, tudi po prodaji naj bi še sodeloval pri izdaji nekaj knjig.⁵⁸

Na Madžarskem je bil rojen Johann Matthias Korabinsky, ki je skupaj s Simonom Petrom Webrom, doma s Sedmograške, deloval konec 18. stoletja v Bratislavi. Znano je, da sta imela na policah knjigarne tudi literaturo, namenjeno prostozidarjem.⁵⁹

Zgoraj smo naštevali številne povezave med knjigotržci iz nemških mest in njihovimi dunajskimi izpostavami. Reinhard Wittmann pa je opozoril tudi na

⁵³ Köllner, Buchwesen in Prag, str. 32–34.

⁵⁴ Köllner, Buchwesen in Prag, str. 42–43.

⁵⁵ Liegl, Der Klagenfurter Buchhandel, str. 84.

⁵⁶ Henke - Winkler, Geschichte des Buchhandels in Linz., str. 175 in sl.

⁵⁷ Ecsedy, A könyvnyomtatás Magyarországon, str. 321–331.

⁵⁸ Graubišić, Slobodnozidarska loža »Budučnost u Osijeku, str. 43.

⁵⁹ Pavercsik, Anfänge norddeutsche Orientierung, str. 123.

prepletenost med prostozidarskim gibanjem in knjigotrško mrežo v pribaltskih deželah, na Poljskem ter v Rusiji.⁶⁰

Izposojevalnice knjig

Pomemben element pri razširjanju literature so bile izposojevalnice knjig (nemškega izraza Lesekabinett namenoma nismo prevedli kot »čitalnica«, kajti iz tega fonda knjigarne so si bralci lahko knjige predvsem izposodili in jih kasneje tudi kupili), ki so v drugi polovici 18. stoletja delovale v okviru knjigarn. Soustanovitelji so bili poleg knjigarnarjev samih tudi nekateri posamezniki, ki so imeli pomembne položaje v okviru prostozidarskih lož. Prvo izposojevalnico knjig v Königsbergu je v okviru svoje knjigarne uredil leta 1765 prostozidar Johann Jacob Kanter.⁶¹ Sekretar lože Zur wahren Entracht, ki jo je ustanovil Ignaz von Born na Dunaju, je bil Bianchi. Ta loža je izdajala *Journal für Freymauerer*. V 70. letih 18. stoletja je Bianchi vodil tudi čitalnico – Lesekabinet na Dunaju in v Brnu.⁶² V Pragi je začel leta 1771 ali 1772 izposojati knjige knjigarnar in založnik pa tudi prostozidar Wolfgang Christian Gerle.⁶³ Med prostozidarji organizatorji izposojevalnic naj omenimo še Carla Friedericha Walliserja v Celovcu in Ignaca Alojza Kleinmayrja v Ljubljani, pa tudi Johanna Filtscha v romunskem Sibiu.⁶⁴

Oprema knjig

Končno bi rada opozorila še na en element pri oblikovanju knjig, ki bo morada pokazal na določene somišljenike prostozidarstva med tiskarji in založniki. V 18. stoletju so bile sicer v modi obrobe, vinjete na začetnih straneh, ob koncu poglavij, na koncu publikacije. Glavni priročnik, tako za črkovni material kot za to okrasje, je bil tipografski priročnik *Manuel Typographique* Francoza Pierra-Simona Fournierja, prvič je izšel leta 1764. Nekoliko sprememb nastane šele ob koncu stoletja, ko nekateri tiskarji prevzamejo rokokojsko motiviko.⁶⁵ Motivi, ki jih najdemo na nekaterih publikacijah, pa so presenetljivo blizu simbolom prostozidarstva – trikotnik, piramida, girlanda. Ob tem se seveda odpira novo vprašanje, ali je to projekcija miselnega sveta avtorja, tiskarja ali založnika, ki je pogosto tudi knjigotržec. Glede na to, da načeloma avtor ni imel več nobenega vpliva na zunanji videz publikacije po tem, ko je besedilo oddal, je to verjetno povezano z nazori založnikov, tiskarjev in knjigotržcev (v funkciji založnikov). Ti znaki niso na naslovnica, ampak uvajajo ali zaključujejo posamezna poglavja. Ker je možno

⁶⁰ Wittmann, Buchdruck und Lektüre, str. 110.

⁶¹ Martino, Die deutsche Leihbibliothek, str. 70.

⁶² Rosenstrauch-Königsberg, Austraahlungen des Journals für Freimaurer, str. 103–117.

⁶³ Martino, Die deutsche Leihbibliothek, str. 105; Köllner, Buchween in Prag, str. 20.

⁶⁴ Göllner, Aspekte der Aufklärung in Siebenbürgen, str. 157.

⁶⁵ Durstmüller, 500 Jahre Druck in Österreich, str. 182.

Sl. 1 - KORN, Viljem Henrik

Fortsetzung des Verzeichniss von meistentheils neuen Büchern, die um die billigsten Preisen bey Wilhelm Heinrich Korn, Buchhändler in Laibach, im Hummlischen Hause Nro. 180 zu haben sind. - Laibach : bey Johann Friedrich Eger, 1788.

Sl. 2 - PILGRAM, Anton, 1730-1795

Calendarium chronologicum medii potissimum aevi monumentis / accommodatum ab Antonio Pilgram - Viennae : sumptibus Josephi nobilis de Kurzbeck, 1781.

raziskovati omenjene motive le, če pregledamo celotno publikacijo – fizično ali v digitalni obliki, katalog tipičnih motivov še ni bil izdelan. Na priloženih slikah (sl. 1-3) je le nekaj izbranih motivov, ki bodo morda spodbudili nadaljnje študije. Zanimiv primer opreme knjig je izdaja Virgilove Eneide (*Virgils Aeneis*), ki jo je pripravil Aloys Blumauer in natisnil dunajski tiskar Rudolph Gräffer v letih 1784–8. Delo ima tri zvezke. Naslovnica prvega je opremljena z bakrorezom s prostozi-darsko simboliko (sl. 4). Drugi zvezek uvaja alegorija, kjer je upodobljena glava dunajskega tiskarja in založnika Janeza Tomaža Trattnerja, ki jo napadajo divje zveri. Ta motiv so največkrat interpretirali kot boj drugih dunajskih knjigarnarjev proti Trattnerju, ki je služil s cenenimi nedovoljenimi ponatisi.⁶⁶ Morda pa lahko vidimo v prizoru tudi boj med knjigarnarji in založniki pripadniki prostozidarjev proti Trattnerju, ki ni bil član združenja (sl. 5).

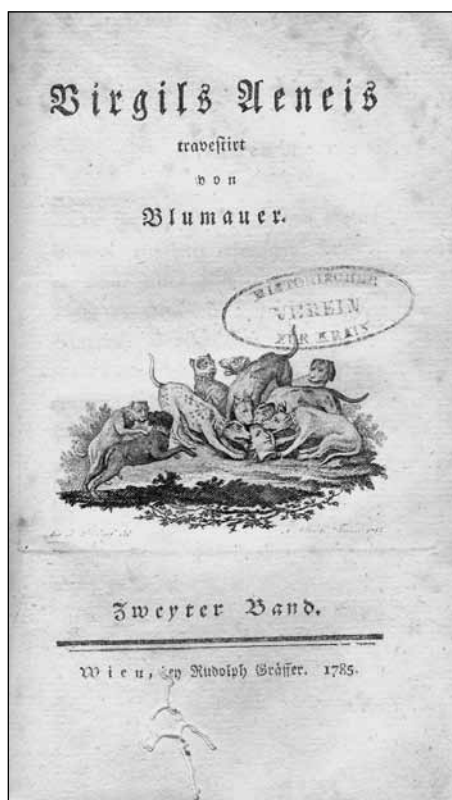
⁶⁶ Jaklin, *Das österreichische Schulbuch im 18. Jahrhundert*, str. 53–55.

Sl. 3 - FRAGMENTE zur mineralogisch und botanischen Geschichte Steyermarks und Kärnthens. - Klagenfurth und Laibach : bey Wallisser und Korn, 1783.

Sl. 4 - BLUMAUER, Aloys
Virgil's Aeneid / travestirt von Blumauer. I. zv. - Wien : bey Rudolph Gräffer, 1784.

BLUMAUER, Aloys

Virgils Aeneis / travestirt von Blumauer. 2. zv. - Wien : bey Rudolph Gräffer, 1785.

Zaključek

Vsaka knjiga potrebuje poleg avtorja vsaj tri ljudi, da pride med bralce – založnika, tiskarja, knjigotržca oz. mrežo knjigotržcev. Med temi funkcijami so nekatere združljive. Knjigotržci so bili tisti, ki so bili zadnji člen verige, ki je širil ideje razsvetljenstva in prostožidarstva, oni so bili tisti, ki so nosili breme odgovornosti za razširjanje literature, ki ni bila vedno povšeči oblastem – cerkvenim ali posvetnim. Torej se moramo njim zahvaliti, da je širši evropski prostor spoznal francoske mislece 18. stoletja in prostožidarske ideje. Prav ob slednjem združenju smo zasledili veliko članov lož med knjigotržci v raznih predelih Evrope. Ali pa so bili vsi, ki so prodajali knjige s prostožidarsko vsebino oz. literaturo, namenjeno prostožidarjem, prostožidarji, je seveda vprašljivo. Zavedati se namreč moramo, da imajo prav dela, ki imajo pridih »prepovedanosti«, vedno največjo draž in lahko prinašajo tudi največji finančni uspeh, kar je gotovo smoter vsakega knjigarnarja.

Najbolj razširjeno čtivo v 18. stoletju molitveniki in pesmarice so stali 10 do 15 krajcarjev, toliko kot sito ali sodček masla.⁶⁷ Publikacije, namenjene prostozi-

⁶⁷ Vocolka, Glanz und Untergang der höfischen Welt, str. 248.

darjem, so bile relativno drage, nekatere pa tudi niso smele biti v prosti prodaji. *Journal für Freymaurer*, ki so ga leta 1784 tiskali v visoki nakladi 1000 izvodov, je stal pet goldinarjev in kupili so ga lahko le prostozidarski mojstri. Visoke cene literature smo navedli tudi iz ljubljanskih knjigotrških katalogov.

Želela sem pokazati, da so bili vplivnejši knjigotržci v raznih evropskih mestih med seboj povezani ne le s knjigami, ampak je bila med njimi tudi povezava na drugi ravni. Seveda seznam še zdaleč ni popoln, v okviru gibanja je njihovo število zanemarljivo majhno, a če preučujemo odstotek prostozidarjev med knjigarnarji, je ta presenetljivo velik, v nekaterih mestih jih je bilo kar polovica članov raznih lož. Kot člani prostozidarskih lož so skrbeli za razširjanje idej gibanja, obenem pa je to pomenilo garancijo za uspeh knjigarn. Morda lahko tako razložimo veliko mobilnost knjigarnarjev na primer med francoskimi, avstrijskimi in nemškimi mesti, in ne nazadnje tudi primer Korna in njegovo pot med Maastrichtom in Ljubljano ali pa Jeana Baptista Magnota iz Toulona na Dunaj.

Viri in literatura

Elektronski vir

The French Book Trade in Enlightenment Europe, 1769–1794: Mapping the Trade of the Société Typographique de Neuchâtel: <http://chop.leeds.ac.uk/stn/> pridobljeno 13. 3. 2013.

Časopis

Laibacher Zeitung s prilogami

Literatura

- Binder, Dieter A., *Skrivna družba*. Celje: Mohorjeva družba, 2008.
- Braida, Ludovica, *Il commercio delle idee. Editoria e circolazione del libro nella Torino del Settecento*. Studi e testi 2. Firenze: L. S. Olschki, 1995.
- Buchberger, Reinhard, *Hraschanky. Geschichte und Bibliographie einer Wiener Buchdruckerei (1785-1813)*. Wien: Hausarbeit zur Prüfung für den höheren Bibliotheksdienst, 2008.
- Dular, Anja, *Živeti od knjig. Zgodovina knjigotrštva na Kranjskem do začetka 19. stoletja*. Knjižnica Kronike 7. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2002.
- Durstmüller, Anton, *500 Jahre Druck in Österreich. Die Entwicklungsgeschichte der graphischen Gewerbe von den Anfängen bis zur Gegenwart I: 1482-1848*. Wien: Hauptverband der graphischen Unternehmungen, 1982.
- Ecsedy, Judit V., *A könyvnyomtatás Magyarországon a kézisajtó korába. 1473-1800*. Budapest: Balassi Kiadó, 1999.
- Faganel, Jože, *Zoisovi rokopisi. Popis I*. Ljubljana: ZRC SAZU, 1999.
- Fay, Bernard, *La Franc-Maçonnerie et la révolution intellectuelle du XVIIIe siècle*. Paris: Librairie Française, 1961.
- Festschrift zum zweihundertjährigen Bestehen des Verlages C. Beck*. München: C. H. Beck 1963.
- Frajese, Vittorio, *Regolamentazione e controllo delle pubblicazioni negli antichi Stati italiani. Produzione e commercio della carta e del libro secc. XIII-XVIII*. Atti delle Settimane di studi e altri convegni 23. Firenze: Le Monnier 1992, str. 677–724.

- Frank, Peter R. & Frimmel, Johannes, *Buchwesen in Wien 1750-1850. Kommentiertes Verzeichnis der Buchdrucker, Buchhändler und Verleger*. Buchforschung. Beiträge zum Buchwesen in Österreich 4. Wiesbaden: O. Harrassowitz, 2008.
- Frimmel, Johannes, *History of Books. 18th Century Studies in Austria 1945-2010*. Das achtzehnte Jahrhundert und Österreich 4. Bochum: Dr. Dieter Winkler Verlag 2011, str. 227–244.
- Göllner, Carl, *Aspekte der Aufklärung in Siebenbürgen im 18. Jahrhundert. Beförderer der Aufklärung in Mittel- und Osteuropa. Freimaurer, Geellschaften, Clubs*. Berlin: Ulrich Camen, 1979, str. 153–160.
- Grabovszki, Ernst, *Der Buchhändler als Rechtssubjekt. Kommunikation und Information im 18. Jahrhundert. Das Beispiel der Habsburgermonarchie*. Buchforschung. Beiträge zum Buchwesen in Österreich 5. Wiesbaden: Harrassowitz, 2009, str. 153–161.
- Graubišić, Ante, *Slobodnozidarska loža »Budučnost u Osijeku (1779–1945). Ostavština osječke slobodnozidarske lože »Budnost«*. Osijek: Muzej Slavonije, 2003, str. 5–73.
- Grdina, Igor, Anton Tomaž Linhart. *Nova slovenska biografija*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2009, str. 123–148.
- Haug, Chritine, »In Frankreich nach Erscheinen verboten, sehr rat« - Zu den Distributions- und Vermarktungsstrategien von Geheimpliteratur in der Habsburgermonarchie zur Zeit der Aufklärung. *Kommunikation und Information im 18. Jahrhundert. Das Beispiel der Habsburgermonarchie*. Buchforschung. Beiträge zum Buchwesen in Österreich 5. Wiesbaden: Harrassowitz, 2009, str. 227–244
- Henke, Rudolf Maria & Winkler, Gerhard, *Geschichte des Buchhandels in Linz*. Historisches Jahrbuch der Stadt Linz 1999/2000. Linz: Archiv der Stadt Linz 2002
- Jaklin, Ingeborg, *Das österreichische Schulbuch im 18. Jahrhundert*. Buchforschung. Beiträge zum Buchwesen in Österreich 3. Wien: Praesens, 2003
- Junker, Carl, *Zum Buchwesen in Österreich. Gesammelte Schriften 1896-1927*. Buchforschung. Beiträge zum Buchwesen in Österreich 2. Wien: Praesens 2001
- Köllner, Alena, *Buchwesen in Prag. Von Václav Matěj Krameriu bis Jan Otto*. Buchforschung. Beiträge zum Buchwesen in Österreich 1. Wien: Praesens 2000
- Kostić, Strahinja K, *Serbische Freimaurer am Ende des 18. Jahrhunderts und ihre wissenschaftliche und literarische Tätigkeit. Beförderer der Aufklärung in Mittel- und Osteuropa. Freimaurer, Gesellschaften, Clubs*. Berlin: Ulrich Camen, 1979, str. 147–152.
- Košir, Matevž, *Prostozidarstvo v habsburški monarhiji v 18. stoletju ter prostozidarski loži "Združena srca" v Mariboru in "Dobrodelnost in stanovitnost" v Ljubljani*. *Kronika* 46, 1998, str. 41–65.
- Košir, Matevž - Vodopivec, Peter, *O prostozidarstvu in prostozidarjih na Slovenskem*. V: Binder, Dieter A., *Skrivna družba*. Celje: Mohorjeva družba, 2008, str. 265–285.
- Liegl, Eva, *Der Klagenfurter Buchhandel im 17. und 18. Jahrhundert*. Wien: Diplomarbeit 1993.
- Ludvik, Dušan, *Nemško gledališče v Ljubljani do leta 1790*. Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, 1957.
- Marek, Gabriele, *Die Gräffer'schen Buchhandlungen in Wien. Ein Beitrag zur Firmengeschichte mit dem Versuch einer Rekonstruktion der Verlag von »Rudolph Gräffer«, »Rudolph Gräffer & Compagnie«, »Aloys Blumauer« sowie »August Gräffer«*. Wien: Dipl. 1996.
- Martino, Alberto, *Die deutsche Leihebibliothek. Geschichte einer literarischen Institution (1756-1914)*. Beiträge zum Buch und Bibliothekswesen 29. Wiesbaden: Harrassowitz, 1990.
- Mužić, Ivan, *Masonstvo u Hrvata*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1989.
- Newole, Karl Ernst, *Die Offizin Kleinmayr in Klagenfurt bis zur Gründung der Zeitschrift »Carinthia«*. *Carinthia I* 144, 1954, str. 417–539.
- Nussbaumer, Erich, *Geistes Kärnten. Literatur- und Geistgeschichte des Landes*. Klagenfurt: Verlag Ferd. Kleinmayr, 1956.

- Olar, Kornelija - Čurčić, Lazar, Bečki štampar Stefan Novaković i rumunska knjiga. *Zbornik za istoriju* 24, 1981, str. 51–66.
- Pavercsik, Ilona, Anfänge norddeutsche Orientierung im ungarischen Buchhandel. *Contribution à l'histoire intellectuelle de l'Europe*. Leipzig: Universität Leipzig, 2008, str. 123–148.
- Roper, Geoffrey, The Vienna Arabic Psalter of 1792 and the role of typography in European-Arab relations in the 18th century and earlier. *Kommunikation und Information im 18. Jahrhundert. Das Beispiel der Habsburgermonarchie*. Buchforschung. Beiträge zum Buchwesen in Österreich 5. Wiebaden: Harrassowitz, 2009, str. 77–89.
- Rosenstrauch-Königsberg, Edith, Austrahlungen des Journals für Freimaurer. *Beförderer der Aufklärung in Mittel- und Osteuropa. Freimaurer, Gesellschaften, Clubs*. Berlin: Ulrich Camen, 1979, str. 103–117.
- Vocelka, Karl, *Glanz und Untergang der höfischen Welt. Repräsentation, Reform und Reaktion im habsburgischen Vielvölkerstaat*. Österreichische Geschichte: 1699-1815 Wien: Ueberreuter 2001.
- Waquet, Françoise, Les publications par souscription dans l'Italie du primo Settecento. *Produzione e commercio della carta e del libro secc. XIII-XVIII*. Atti delle Settimane di studi e altri convegni 23. Firenze: Le Monnier 1992, str. 955–965.
- Wittmann, Reinhard, *Buchdruck und Lektüre im 18. und 19. Jahrhundert. Beiträge zum literarischen Leben 1750-1880*. Studien und Texte zur Sozialgeschichte der Literatur 6. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1982
- Zwitter, Fran, Nov seznam frankofilov v Napoleonovi Iliriji, *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo* 12, 1931, str. 48–50.

SUMMARY

Booksellers – Members of Masonic Lodges in the 18th Century

Anja Dular

In order to find its way to the reader, each book requires next to its author at least three people – a publisher, a printer, a bookseller or a network of booksellers. Some of these functions are compatible. Booksellers were the last link of the chain that spread ideas of the Enlightenment and Freemasonry in the 18th century and they themselves carried the highest risk of the responsibility for spreading of literature that was not always to the taste of the authorities – either ecclesiastical or secular. Thus it is thanks to them that the broader European area got to know French thinkers of the 18th century and Masonic ideas. We have come across many members of Masonic lodges among booksellers in various parts of Europe. Furthermore, the question occurs whether each individual who was selling books with Masonic contents or books that were intended for Masons was indeed a Freemason. One has to bear in mind that works with an air of “forbiddance” are always the most alluring and bring the highest financial gain, which is most certainly every bookseller’s aim.

The most widely spread reading matter in the 18th century – prayer books and hymn books cost from 10 to 15 *kreutzer*, while publications intended for Freemasons were relatively expensive and some of them were not allowed to be sold over the counter.

The booksellers’ attitude towards Freemasonry, or rather vice versa, the Freemasons’ attitude towards booksellers was interdependent. Namely, the 18th century was the period when

the printed word had hardly any competition in dissemination of pieces of information. New bookshops were established in every bigger city, the flow of reading material was substantial, books bringing new ideas from the field of philosophy, science and technology could be purchased as well as travelogues and books containing descriptions of remote places. The interest in various European languages increased – English, Dutch. Locally, languages of the area started to win recognition, medical, theological and legal publications were no longer written predominantly in Latin. When examining bookselling in the 18th century, if they wish to emphasise the variety of the range and new publications on the market, researchers most frequently bring up works by Voltaire.

In the 18th century, bookselling was in full swing, which is to be brought into connection with an increased number of readers from the ranks of professors, clergy, officers, teachers, physicians, lawyers, students but also merchants, tradesmen, bankers and factory-owners, which is linked with an increase in the number of bookshops. It is estimated that in 1700 there were merely 500 bookshops in Central Europe, many of them were small. In the course of the century, their number increased, so that in 1780 only in Vienna there were 21 bookshops and five antiquarian bookshops. Between 1780 and 1791, as many as 32 printing works were established. As a comparison, let us state that in 1700 there was a single printing works in Ljubljana, with a bookshop adjacent to it, books were occasionally sold also by two bookbinders; in 1780, four bookshops operated simultaneously, in 1782 seven. The considerable increase in the number of booksellers is undoubtedly linked to the broader circle of readers, the difference between the years 1780 and 1782 is related to the Patent of Toleration and thus merchants' greater mobility.

Individual booksellers that were active in individual lands of the Habsburg Monarchy have been traced. It is clear from their biographies that they belonged to various Masonic lodges. By means of the range of books that was presented in sales catalogues, we were able to determine that some of them were at least supporters of the movement.

The list of booksellers-Freemasons is incomplete since it was compiled by means of literature and not by means of archival sources. The majority of data has been obtained for booksellers in Vienna, but booksellers-Freemasons were present also in other lands – Bohemia, Carinthia and Carniola. The finding that their number within the movement remains negligible holds true, yet if we observe the percentage of Freemasons among booksellers, it is surprisingly high. In some cities, almost half of them were members of various Masonic lodges. As Freemasons they attended to the spreading of the movement's ideas, which at the same time represented a guarantee for bookshops' financial success.

Perhaps in this way, one can explain the mobility of booksellers, particularly that of members of the Masonic association, e.g. of French, Austrian and German cities. Let us mention two examples, that of Viljem Henrik Korn and his life journey from Maastricht to Ljubljana and Jean Baptiste Magnot from Toulon to Vienna.